

TÜRKİYE'DE KENT ARAŞTIRMALARININ DEĞİŞİMİ

Ayşen Şatıroğlu *

Özet: Bu çalışmada kent konusunda bugüne kadar yapılmış uygulamalı araştırmaların süreç içindeki değişimi ele alınmaktadır. Cumhuriyet sonrasında özellikle büyük kentlerde ortaya çıkan gecekondu bölgeleri kent hakkında çalışanların dikkatlerini çeken ilk konu olmuştur. 1950'lilerden itibaren başlayan uygulamalı çalışmalar içinde gecekondu çalışmaları, gecekondunun tanımlanması, gecekondulu nüfusun yapısı, aile tipolojisi, az gelişme ve kentleşme, nüfusun kentle bütünleşmesi, sanayi ve işgücü ilişkisi, gecekonduda yaşayan nüfusun kente ilişkin tutumları gibi temaları içermektedir. 1990'lı yıllarda önce gecekonduların ticarileşmesi, ardından da "varoş" meselesi ele alınır. Giderek araştırmacıların ilgisi, yoksulluk, çöküntü ve soylulaştırma konularına kayar. Bu süreçte, ilgi çeken konulardan bir başkası küresel kent tartışmaları çerçevesinde İstanbul/İstanbulculuk ve yeni zengin yaşama alanları olan siteler olmuştur. Sonuç olarak, "gecekondu" sorunu ile başlayan uygulamalı kent araştırmalarının bugün iç içe geçmiş bir çeşitlilik içinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu toplumsal süreçlerdeki çeşitlenmenin bir yansıması olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gecekondu araştırmaları, varoş, yoksulluk, çöküntü, soylulaştırma, "yeni zenginlik".

Changes in Urban Researches in Turkey

Abstract: This paper examines the changes of the context of empirical studies in the area of urban sociology in Turkey. The 'gecekondu' areas emerged in metropolitan areas, in the Republican period, became the first subject matter of scholars interested in this topic. The empirical studies started in 1950's included themes such as, 'gecekondu' studies, definition of 'gecekondu', demographical structure of 'gecekondu', typology of families, underdevelopment and urbanisation, integration to urban areas, relationship of the industry and the labor force and attitudes of 'gecekondu' residents regarding the city. In 1990's commercialization of 'gecekondu' and the problems of the 'varoş' (slum areas) have come to agenda. Gradually, researchers' interest shifted to the issues of poverty, blight zone, and gentrification. Within the matters of global city framework, İstanbul and İstanbullites as well as emerging upper class living areas have been subjects of interest in this period. As a result, we can say that, empirical urban studies beginning with the problem of 'gecekondu' settlements are now much more diversified. This issue shall be evaluated as a reflection of differentiations in social processes in urban space.

Key Words: 'gecekondu' studies, 'varoş', poverty, blight zone, gentrification, new welfare settlements.

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

Giriş Yerine

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğrenci olduğum 1987-1988 ders yılında Korkut Tuna Hocamızın kent araştırmalarında o sıralar yaygın olan yaklaşımlarından farklı ve tarihsel bir bakış geliştiren çalışması *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*¹ adlı kitabı henüz yayınlanmamıştı. Aynı yıl ben "Kent Sosyolojisi" dersinin öğrencisiydim. Dersin kaynakları arasında hocamızın kitabından başka, o sıralarda yeni sayılabilecek bir başka yayın olan, *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*² adlı Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin 1985 yılında Ankara'da düzenlediği sempozyuma sunulan bildirilerin derlenmesiyle oluşan bir eser daha bulunuyordu. Bu kitapta Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, Cumhuriyet'ten 1950'lilere ve 50'lerden 80'lere dek kent hakkındaki değerlendirmeleri içeren makaleler yer alıyordu. Dolayısıyla ders hem şehir konusunda düşünmemizi, hem de kent araştırmaları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştı. Yıllar sonra bu yazı ile söz ettiğim makalelerden esinlenerek, uygulamalı kent araştırmalarını bazı eksenlere oturtmayı deneyeceğim. Bu deneme keskin bir kronolojik sıralama yapmayacak, zaman içinde araştırmaların, kentsel süreçlerin çeşitlenmesine bağlı bir çeşitlenme içinde olduğunu gösterecektir.

İlk Araştırmalar: Gecekondu Araştırmaları

Kentler sosyolojinin vazgeçilmez çalışma alanlarıdır. Sosyoloji şehir olgusunu ele alan teorik çalışmalar yaptığı gibi, kentlilerden yola çıkarak çeşitli uygulamalı çalışmalar da yapmaktadır. Türkiye'deki kent araştırmalarını konu edinen bu yazı, bugüne kadar yapılmış uygulamalı araştırmaların süreç içindeki değişimini ele alacaktır.

Cumhuriyet'ten sonra Batılılaşma hedeflerine bağlı olarak şehirler için planlı büyüme öngörüldü. Bu amaca uygun olarak, şehirlerimiz için çeşitli planlar yapıldı. Oysa kısa zaman içinde özellikle İstanbul "gecekondu"larla tanıştı. Kentlerin planlı büyüme hedeflerini alt üst eden gecekondu kent hakkında çalışanların dikkatlerini çeken ilk konu olmuştur. Çeşitli araştırmacılar gecekondu ve gecekonducuları ele alan çok sayıda çalışma yapmıştır. Önce tespit daha sonra betimleme ve çözüm önerileri içeren ve kent sosyolojisi

¹ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987.

² Sevil Atauz (Der.) *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1986.

literatüründe önemli ve hacimli bir yer tutan bu çalışmalar, sonraları “gecekondu araştırmaları” başlığı altında ele alınmıştır.

Kısaca değinmek gerekirse, gecekondu araştırmalarından önce şehir hakkında yapılmış ve özellikle tarihi bakış açısı taşıyan çalışmalar olduğunu biliyoruz. Örneğin bu çerçevede ilk olarak Hilmi Ziya Ülken’in 1931-1932 yıllarında yazdığı makaleler ya da Osman Ergin’in “Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı” başlıklı makalesi göze çarpar.³

1936 yılında İstanbul Üniversitesi’ne gelen Neumark’ın, 1940 yılında Ankara Üniversitesi’nde Reuter’in şehircilikle ilgili dersler verdiğini ve daha sonra bu çalışmalara Fehmi Yavuz’un devam ettiğini biliyoruz.⁴ Ayrıca Cevat Geray, Ruşen Keleş ve daha sonra çalışmalara başlayan İlhan Tekeli de şehir konusu ile ilgilenmiş ve çok sayıda yayın yapmışlardır.

Girişte değindiğimiz *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* başlıklı derlemede de, XIX. yüzyıl ortalarında başlayan ve 1980’lere dek gelen süreçte kentler değerlendirilmektedir. İlk makale İlhan Tekeli’nin “Türkiye’de 19. Yüzyıl Ortalarından 1950’ye Kadar Kent Araştırmalarının Gelişimi” başlıklı makalesidir. Tekeli, bu süreçteki “kentleşme ve kentsel yapıdaki değişiklikler ve temel kentsel sorunlar, bunları çözümlmek için kentsel yönetimin nasıl örgütlendiği, ne tür ideolojik çerçeveler ve yaklaşımlarla çözümler aradığını ortaya” koymakta ve genellikle ilk niteliği taşıyan çalışmaları ele almaktadır. İkinci makale, Ruşen Keleş tarafından yazılmıştır ve “1951-1960 Yıllarında Kent Araştırmaları” başlığını taşır. Kurumlara göre kent araştırmalarını ele alan yazar, bu araştırmaların sınırlı sayıda olduğunu belirtir ve nitelikleri açısından “sosyal araştırma” ölçülerine pek de uygun bulmaz. Kitaptaki üçüncü makale, Tansı Şenyapılı’ya ait “1960-1970 Yılları Arasında Kent Planlama Araştırmalarının Gelişimi” başlıklı yazıdır. Yazar, konuyu, planlama kurumları, kalkınma planları ve üniversiteler, meslek odaları çerçevesinde ele almıştır. Bu ilk dönem yazılar yazan akademisyenlerin kökenlerine baktığımız zaman ağırlıklı olarak kent planlamacıları olduklarını görüyoruz. Raci Bademli ise, “Türkiye’de Kent Araştırmalarının Gelişimi: 1974-1984” başlıklı yazısında, “kentsel çalışmalar, kabaca, politika, uygulama ve akademik söylem olarak tanımlanabilecek çoğu kez iç içe geçmiş, ama yine de belirgin biçimde ayrı

³ Osman Ergin, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İ.Ü. İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Neşriyatı, N.3, 1936.

⁴ Korkut Tuşa, “Şehir Sosyolojisinin Dünü Bugünü”, *Yeniden Sosyoloji*, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2002. (Makale ilk kez Somut Dergisi, s:56’da 1983 yılında yayınlanmıştır.)

düzeylerde biçimlenmektedir” demektedir. Son olarak, “Türkiye’de Kent Araştırmaları” oturumunu değerlendiren Kemal Kartal’ın yazının başına eklediği bir gecekondulunun kent araştırması yapanlara yönelik, ‘gelip hep soruyorsunuz, ne zaman bileceksiniz, yoksa kitap yazmak için mi bunlar?’ şeklinde özetlenebilecek eleştirisi gerçekten çok ilgi çekicidir. Bu eleştiri, gecekonduların araştırılmalarının sıklığına yönelik olduğu kadar, amacına yönelik bir eleştiri de içermekte ve çok şey düşündürmektedir.

Gerçekten de gerek pek çok çalışmanın kendisinin,⁵ gerekse daha sonraki kimi değerlendirmelerin gösterdiği gibi,⁶ kent çalışmaları öncelikle “gecekondular” konusu üzerinde durmuştur. Dolayısıyla kent araştırmalarının birinci basamağı gecekondular araştırmalarıdır.

İlk örnekleriyle 1960’lardan itibaren karşılaştığımız bu çalışmaların klasik örnekler olduğunu düşünebiliriz. Bu dönem çalışmaları gecekondular konusunu özellikle sanayileşme ve işgücü arasındaki ilişkiyle açıklar, işgücünün barınma sorununa getirdiği çözüm olarak değerlendirir. Örneğin, Mübeccel Kıray’ın gecekonduların sadece, tarımda pazara yönelik üretime geçişin nispeten hızlandığı ve kentteki nüfus yığılmasının hızla artmasına karşılık, çok yavaş bir

⁵ İbrahim Öğretmen, *Ankara’da 158 Gecekondular*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1957; C. W.M.Hart, *Zeytinburnu Gecekondular Bölgesi*, (çev: Nephhan Saran), İTO Yayını, İstanbul, 1966; İbrahim Yasa, *Ankara’da Gecekondular Aileleri*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1966; Ayda Yörükhan, *İzmir Gecekondular*, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, Ankara, 1966; Cevat Geray, “Gecekondular Sorununa Toplu Bakış”, *Amme İdaresi Dergisi*, c.1, 1968; Turhan Yörükhan, *Gecekondular ve Gecekondular Bölgelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri*, İmar ve İskan Bakanlığı, Mesken Genel Müdürlüğü, Sosyal Araştırma Dairesi, Ankara, 1968; Mübeccel Belik Kıray, *Gecekondular*, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 1970; Birsen Gökçe, *Gecekondular Gençliği*, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara, 1971; Nephhan Saran, “İstanbul’da Gecekondular Problemi”, *Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*, 1971; Ruşen Keleş, *100 soruda Şehirleşme, Konut ve Gecekondular*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1972; Mübeccel Belik Kıray, “Gecekondular: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakta Kopma ve Bütünsellememe”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c:XXVII, 1973; Emre Kongar, “Altında Gecekondular Bölgesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, c:VI, 1973; Orhan Türkoğlu, *Yoksulluk Kültürü: Gecekonduların Toplumsal Yapısı*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1974; Kemal Karpat, *The Gecekondular: Rural Migration and Organization*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976; İlhan Tekeli, Y. Gülöksüz, T. Okyay, *Gecekondular, Dolmuş, İşportalı Şehir*, İstanbul, 1976; Önder Şenyapılı, *Kentleşen Köylüler*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978; Tansı Şenyapılı, *Gecekondular: ‘Çevre İşçilerinin Mekanı’*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara, 1981; Oğuz Arı, “Türkiye’de Nüfus Hareketleri ve Gecekondular”, Cavit Orhan Tütengil Armağanı, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982; Ercan Tatlıdil, *Kentleşme ve Gecekondular*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1989.

⁶ Mustafa Şen (Raporu Hazırlayan), *Türkiye’de Gecekonduların 50. Yılı: Barınma İhtiyacından Kentsel Rant Paylaşımına Dönüşen Bir Sürecin Ekonomik, Sosyal ve Politik Boyutları*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1996; Tansı Şenyapılı, “Cumhuriyet’in 75. Yılı Gecekonduların 50. Yılı”, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Bilanço’98, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss: 301-316; Ayrıca bkz. Alim Arlı, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Şehirleşme ve Gecekondular Araştırmaları ve Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, sayı:6, İstanbul, 2005, ss: 283-352.

sanayileşmenin gerçekleştiği toplumlarda ortaya çıktığını belirttiği çalışmasında olduğu gibi.⁷ Genelde şehirlerin bu büyüme potansiyeli karşısında bir kaygı duyulsa da, gecekondularda yaşayan insanlara karşı daha sonra ortaya çıkacak olan olumsuz yaklaşımın sergilenmediği görülmektedir.

Tansı Şenyapılı, yirmi yıllık bir yerleşim alanı olan Gültepe’de yaptığı çalışmayı 1978 yılında yayınladı.⁸ Burada, gecekondular, “ucuz ve esnek” emeğin mekândaki karşılığı olarak “ucuz ve esnek” konut olarak tanımlanır ve kentte ortaya çıkabilecek patlamayı önleyen bir tampon olarak değerlendirilir.

Kemal Kartal ise, kentleşmeyi bir “okul” olarak değerlendirmekte ve kentte kalış süresi ve gelir düzeyi arttıkça, göçenlerin tutum ve davranışlarının değiştiğini iddia etmektedir.⁹ Kartal bu sonuca, Çankırı’nın köylerinden Ankara’ya göç edenler üzerine yaptığı araştırmada varmıştır.

Bu ilk dönemdeki çalışmalar; gecekondunun tanımlanması, gecekondulu nüfusun yapısı, aile tipolojisi, az gelişme¹⁰ ve kentleşme, nüfusun kentle bütünleşmesi, sanayi ve işgücü ilişkisi, gecekonduda yaşayan nüfusun kente ilişkin tutumları gibi temalar üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu temel konular giderek yerini dayanışma ve kentte tutunma sorununa cevap arayan çalışmalara bırakmıştır. Gecekondular ve apartman dayanışma ve cemaat duygusu esasında karşılaştırma¹¹ ya da hemşehrilik bağlamında gecekondulardaki kimlik konusunu ele almak¹² bu çerçevede devam eden ele alışlardır.

Gecekonduların Ticarileşmesi, Varoşlar ve Dayanışma İlişkileri Üzerine Çalışmalar

1950’li yıllarda başlayan, 60’lar, 70’ler ve 80’lerde de birçok araştırmacının ilgi gösterdiği gecekondular konusu 90’lı yıllarda da araştırılmaya devam edilmiştir ama bu dönemde ele alışın yönü değişmiştir. Planlı kentleşme hedeflerini engelleyen gecekondular yasal dairenin içine alma amacıyla kırklı yılların

⁷ Mübeccel Belik Kıray, *Kentleşme Yazıları*, “Gecekondular: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe”, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, 90-104.

⁸ Tansı Şenyapılı, *Bütünleşememiş Kentli Nüfus Sorunu*, ODTÜ Yayını, Ankara, 1978.

⁹ Kemal Kartal, *Kentleşme ve İnsan*, Ankara: TODAİE, 1978.

¹⁰ Örneğin, Mübeccel Belik Kıray, “Az gelişmiş Ülkelerde Metropolenleşme Süreçleri”, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, 152-167.

¹¹ Sencer Ayata, “Toplumsal Çevre Olarak Gecekondular ve Apartman”, *Toplum ve Bilim*, Yaz-Güz, Sayı: 46/47, 1989, 101-127.

¹² Ayşe Güneş Ayata, “Gecekondularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 51/52., Güz-Kış, 1991, 89-101.

sonlarından itibaren af yasaları çıkmıştı. Ancak, 1984 yılında çıkarılan af yasası öncekilerden farklı bir niteliğe sahiptir. Bu yasa, gecekonduların sahiplerine kendi parselleri üzerinde dört kata kadar bina yapma olanağı sağlamış,¹³ böylece gecekonduda yaşayan nüfusun kent rantından pay alması mümkün olmuştur. Bu hukuksal düzenlemenin kentlerde ve özellikle İstanbul'da karşılığı 90'lı yıllarda net bir biçimde görüldü. Gecekondular tek katlı evlerden çok katlı yapılara doğru hızla değişmeye başladı. Bu sürecin hem kamuoyunda hem de akademik çalışmalar alanında yansımaları da hızla izlenmeye başlandı. Gecekondularla ilgili ele alışın yönü ticarileşme olgusuna yöneldi.

Gecekonduların ticarileşmesi sürecinde kentli nüfus-zenginlik ilişkisi kentli orta gelirli nüfus aleyhine bozuldu. Gecekondular apartmanlaşıp ticarileşirken, kent merkezlerinde kalan eski gecekondular bölge kiracılık oranları da hızla arttı. Artık bu çevrelerde kiracı olanlar arasında, formel iş alanlarında çalışan orta gelirli nüfus kesimleri de vardı. Çünkü şehirli-egitimli olmak maddi olarak daha iyi koşullarda yaşamak anlamına gelmemeye başlamıştı. Bu koşullar belki de daha sonra gerilimli bir atmosfer yaratacak olan “varoş” yaklaşımına da katkıda bulundu.

80'li yıllardan sonra yavaş yavaş başlayan, 90'lardan sonra hız kazanan yeni ekonomi politikalarının uygulandığı süreçte toplum pek çok bakımdan çeşitlendi. Yeni koşullar toplumda yeni varlıklı kesimleri ön plana çıkarırken, ülke çapında nüfusun çok çeşitli nedenlerle birbirine daha çok karışması, daha önce birbiriyle ilişkisiz toplum kesimlerini bir araya getirmişti.

Tansı Şenyapılı, “Cumhuriyet’in 75. Yılı Gecekondunun 50. Yılı” başlıklı yazısında, “esnek” ve özel bir konut türü olan gecekonduların hızla apartmanlara dönüştüğünü, bu anlamda gecekonduların olgusunun bittiğini ancak gecekonduların bitmesine karşın, gecekonduların sorunlarının içerik ve biçim değiştirerek sürdüğünü, bu sorunun kentsel mekanda bir rant kapışmasına dönüştüğünü belirtmektedir.¹⁴

Sencer Ayata, 1 Mayıs olaylarının ardından 1996 yılında yayınladığı “Varoşlar, Çatışma ve Şiddet” başlıklı yazısında, ‘önceleri gecekondular ve toplumsal düzensizlik hele hele gecekondular ve yaygın suç arasında bağlantılar hemen hiç kurulmadı. Oysa kent çevrelerinin hızla değişerek “varoşlaşması” toplumsal

¹³ Şen, *Türkiye’de Gecekondunun 50. Yılı*, s:8-9.

¹⁴ Tansı Şenyapılı, “Cumhuriyet’in 75. Yılı Gecekondunun 50. Yılı”, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Bilanço’98, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998*, s: 316, ss: 301-316.

düzensizliği çağrıştırmakta, imarlı kesimlerde yaşayanlar gelişmeleri kaygı hatta biraz da korku ile izlenmektedir’, diye anlatmakta ve varoşu, “kentlileşemeyen göçmen nüfus, kent yağması ve kentsel çatışma ve şiddet üçgeni çerçevesinde tanımlanan ve ağırlıklı olumsuz içerikli yeni bir kavram” olarak tanımlamaktadır.¹⁵

Sema Erder de Eylül 1995-Mart 1996 arasında derinlemesine görüşme yaparak gerçekleştirdiği Pendik’teki araştırmayı E5 altı ve E5 üstü diye belirlenen farklı fiziksel koşulları yaşamaktan doğan gerilim nedeniyle *Kentsel Gerilim*¹⁶ olarak adlandırır. Erder’e göre, büyük kentlerimizde var olan gerilimli ortamın önemli nedenlerinden biri, bu kentlere yerleşme biçimidir. Kentlerimize enformel kanallarla yerleşmiş olan grupların kentle eklemlenme istekleri karşısında kentsel kurumların yetersizliği ve kentteki kaynakların kıtlığı bu gerilimi artırıcı rol oynamaktadır.

Yine Erder, *İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye* başlıklı ve 1996 yılında yayınlanan çalışmasında ise, kentteki toplumsal çeşitlenmenin ve farklılaşmanın, “kentlilik-köylülük” ekseninden uzaklaştığının ve yeni boyutlar kazandığının görülmeye başlandığını öne sürmekte ve araştırma alanındaki kentli kesimi -muhtar, yerel karar vericiler, köken-akrabalık vb. gibi- çeşitli ilişki ağları açısından incelemektedir.¹⁷ Bağlantılı olarak Ayça Kurtoglu’nun 1998’de sunduğu doktora tezine dayanan çalışmasında da, hemşehrilik ve hemşehrilğe dayalı ilişkiler siyasetle ilişkili olarak incelenmektedir.¹⁸

Bir başka örnek Gülten Kazgan’ın Bilgi Üniversitesi’nin fiziksel çevresi olan Kuştepe semti üzerine yaptığı 1999 tarihli *İstanbul’da Bir Varoş: Kuştepe*¹⁹ başlıklı çalışmadır.

Bu gelişim içinde, İstanbul’un hızla büyümesi, bu büyümeyi artık eski ile karşılaştırılmayacak kadar çok göç alarak gerçekleştirmesi, üstelik bu nüfusun kentle temasının bile olmadığı yerleşim kompozisyonlarının ortaya çıkması nedeniyle, konu bizim de ilgimizi çekti. Bugün de her sosyo-ekonomik

¹⁵ Sencer Ayata, “Küreselleşmenin Diğer Yüzü Varoşlar, Çatışma ve Şiddet”, *Görüş*, İstanbul, Haziran 1996, ss:18-22.

¹⁶ Sema Erder, *Kentsel Gerilim (Enformel İlişki Ağları Alan Araştırması)*, um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

¹⁷ Sema Erder, *İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

¹⁸ Ayça Kurtoglu, *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset Keçiören Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

¹⁹ Gülten Kazgan, *İstanbul’da Bir Varoş: Kuştepe*, *Kuştepe Araştırması 1999*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999.

kesimden nüfusa açık enformel bir yerleşim alanı olan Bayramtepe/Güvercintepe'de²⁰ özellikle genç nüfusun şehirle ilişkisinin mümkün olamamasına dair çeşitli gözlemlerde bulunduk. Bu bölge de, gecekonduların yaygınlaştığı ilk dönemlerle karşılaştırılamayacak kadar konutların farklı olduğu, alt yapısız, imar hukuku dışı ve kente dâhil olması pek mümkün gibi görülmeyen ve sıklıkla suçtan söz edilen bir yerleşim alanıydı.

Bu bölümü teorik olmakla birlikte, Ayşe Buğra'nın, "konut" sorununa bütüncül bir açıdan baktığı ve sadece gecekondular özelinde konuyu incelemediği "Türkiye'nin Ahlaksız Konut Ekonomisi" başlıklı makalesini hatırlatarak bitirebiliriz.²¹

Yoksulluk Araştırmaları

Ticari bir değer kazandıktan sonra olumsuz bir yaklaşım ortaya çıkararak ve bu anlayışın varoşlarla keskinleştiği gecekondular araştırmalarından sonra akademik çalışmaların ilgisinin "yoksulluk" temelli kent araştırmalarına yöneldiğini görüyoruz. Bu çerçevede odak, kısmi olarak rant üretebilse de, kente dahil olma anlamında çok çeşitli sorunları olan kent merkezine uzak bölgelerdeki yoksullara kaymaya başladı.

Bu açıdan önce Oğuz Işık-M. Melih Pınarcıoğlu tarafından hazırlanan ve 2001 yılında yayınlanan *Nöbetleşe Yoksulluk*'a²² bakılabilir. Yazarların, Sultanbeyli'de gerçekleştirdikleri araştırmada elde ettikleri sonuçları değerlendirdikleri bu çalışmada temel yaklaşım, 1980 sonrası Türkiye'nin dinamikleri, devletin küçülmesi bu süreçte yeni kent yoksullarının tanımlanması, gecekondunun değişmesi, hemşehriliğin mafyaya dönüşmesi ve yeni işgücü piyasalarıdır.

²⁰ Ayşen Şatıroğlu ve Hayati Tüfekçioğlu, "İstanbul'da 'Enformel' Yerleşim Bölgelerine Bir Örnek: Bayramtepe", *Sosyoloji Dergisi*, 3.Dizi-8.Sayı, İstanbul, 2004, s: 9-66. Bayramtepe (Güvercintepe), araştırma yaptığımız tarihte İstanbul ili Küçükçekmece ilçesi sınırları içerisindeydi. 2008'de Belediyeler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, söz konusu mahalle yeni kurulan Başakşehir ilçesine bağlanmıştır.

²¹ Ayşe Buğra, "Türkiye'nin Ahlaksız Konut Ekonomisi", *Devlet-Piyasa Karşılığının Ötesinde-İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss: 97-127.

²² Oğuz Işık-M. Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Bir başka örnek, Tahire Erman’ın kent yoksulu ve şiddet arasında kurulan ilişkinin tehlikesine dikkat çeken yazısıdır.²³ 1 Mayıs 1996 olaylarındaki şiddetin sorumlusu olarak basının gecekondulu gençliğini göstermesinden sonra yoksul köy kökenli aileler ve onların konut çevreleri olarak anlaşılan gecekondunun yerini “şiddet yanlısı”, “sistem karşıtı”, “tehlikeli gruplar”ı akla getiren “varoş” a bıraktığı gözlemini aktaran Erman, bu kadar kolaylıkla kurulan gecekondulu-yoksulluk-şiddet ilişkisine sorgulayıcı olarak yaklaşmak gerektiğini belirtmektedir. Ankara’daki araştırmasına dayanarak, bu mahalle halkının mahallerine yapıştırılan “potansiyel suçlu” kimliğiyle baş etmeye çalışmakta olduklarını, kendilerini siyasi çekişmelerin dışında tutmaya çalışarak, siyasi şiddete yönelmediklerini belirtmektedir.

Bu yıllarda kent yoksulları hakkındaki bir başka ve farklı araştırma ise, Neşe Özgen’in “Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları”²⁴ başlıklı makalesidir. Kentsel yeni yoksulluk kavramı, gerek zorunlu göç kapsamındaki büyük yer değiştirmelerinin gerekse küreselleşmenin ortaya çıkardığı düşük nitelikli işgücünün kentlere akışının bir çıktısı olarak; yeni göç ve yeni kentli analizlerinde anahtar bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır diyen yazar, çöpün bir kent kavramı olduğunu belirtir. Çöpü sokaktaki çöp tenekesinde veya atık alanlarında ayıklayıp satarak, bir kentsel hizmeti gerçekleştirirken aynı zamanda kendi geçimlerini sağlayanların yaşam koşullarını yeni yoksulluk bağlamında tartışmaktadır.

Bu dönemde yoksulluk hakkında çok sayıda teorik çalışmalar, sempozyumlar da yapılmış ve yayınlanmıştır. Örneğin, Türk Sosyal Bilimler Derneği’nin, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı’nın, üniversitelerin, Sosyal Politika Forumu’nun, DPT’nin ya da Bakanlıkların yapılmış ya da hala devam etmekte olan çalışmaları vardır.²⁵

²³ Tahire Erman, “Kent Yoksulu ve Şiddet: Gecekondulu Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, (Ed: Yasemin Özdek), Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Mayıs 2002, ss: 193-202; ayrıca bknz:Tahire Erman, *Gecekondulu Çalışmalarında ‘Öteki’ Olarak Gecekondulu Kurguları*, European Journal of Turkish Studies,1-2004, (Erişim: <http://ejts.revues.org/index85.html>)

²⁴ H. Neşe Özgen, “Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 89, Yaz 2001, sayfa: 88-101.

²⁵ Bazı örnekler: A Halis Akder, Murat Güvenç, (Der.), *Yoksulluk*, TESEV, İstanbul, 2000; Ahmet Alpay Dikmen (Der), *Kentleşme, Göç ve Yoksulluk*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, İmaj Yayıncılık, 2002; Fikret Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001; Ayşe Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008; Nurgün Oktik, (Der), *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, Yakın Yayınları, İzmir, 2008; *Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politika Komisyonu Raporu*, Ankara, 2009 (<http://www.bayindirlik.gov.tr/turkce/kentlesme/kitap7.pdf>)

Yoksulluk ve Çöküntü

Dünyada da yeni ekonomi politikalarına bağlı olarak değerlendirilen yeni yoksulluk tartışmaları çerçevesinde meydana gelen gelişmelere bağlı olarak “yoksulluk” odaklı çalışmaları, giderek kentsel mekana bağlı olarak yeni bir ele alışla değerlendiren farklı bir aşamayı da gözlemlemek mümkündür. Belki de “kentin gerçek yoksulları kimlerdir?” sorusu çevresinde gelişmiştir bu çalışmalar. Şehirlerin mekandaki kompozisyonları tarihsel süreç boyunca çeşitli şekillere dönüşebilmektedir. Örneğin, bir dönem, seçkin bir konut alanı olan bir bölgenin zaman içinde merkezi iş alanına dönüşmesi mümkündür. Dolayısıyla, bugün İstanbul kentinin içinde, geçmişteki parlak günlerini kaybedip, metruk bir görüntü alan ve bu arada yoksulların yaşama alanı olan çok çeşitli yerleşim alanları bulunmaktadır. İşte bu alanların nüfus yapılarının incelenmesi yoksulluk araştırmalarında yeni bir aşamadır. Çöküntü bölgeleri olarak adlandırılan bu alanlar, kent merkezinde çoğunlukla çok düşük gelirli bir toplum kesiminin çeşitli olumsuzluklarla barınmaya çalıştığı yerlerdir.²⁶

Yücel Bulut, “Değişen Toplumsal Yapısı ile Vefa Semti” başlıklı makalesinde, şehrin en eski semtlerinden biri olan fakat 1950 sonrası imar ve planlama faaliyetleriyle negatif bir değişime uğrayan bölgenin, buraya yerleşenler açısından yeni bir başlangıç imkanı sunmadığını, hatta ‘umudun bittiği yer’ olmaya daha çok yaklaştığını ifade ediyor.²⁷

Bizim de ilgimizi çeken bu konuyu şehrin merkezinde, Beyoğlu’nda ve geçmişinde parlak günlerin yaşandığı küçük bir mahallede yaptığımız çalışmayla inceledik. Eski, çok yerleşik, çok yoksul ve rant imkanı olmayan mahalleli hakkındaki bu betimleyici araştırmada²⁸ gerçekten toplumun en yoksul kesimlerinin merkezde aranması gerektiği sonucuna vardık.²⁹ Tüm bu kent içi bölgeler, zaman içinde halka halka genişleyen kent çevresinin sunduğu maddi olanakları sunamayan, dolayısıyla da bekâr odalarından, yoksul ailelerin barındığı evlere dek bir yelpaze içinde ama sonuç olarak en düşük kira ve en düşük geçim stratejisiyle var olunmaya çabalanan alanlardır. Yoksulluk yönlü

²⁶ Bu konuda bir örnek: Mustafa Çağlayandereli, *Bir Sosyal Sorun Olarak Kentsel Doku Değişimi ve Çöküntü Mahalleleri: Gedikpaşa Örneği*, Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

²⁷ Yücel Bulut, “Değişen Toplumsal Yapısı ile Vefa Semti”, *Bir Semte Vefa*, (Haz: N. Bilge Özel İmanov, Yunus Uğur), Klasik Yayınları, İstanbul, 2009, s: 454-478.

²⁸ Ayşen Şatroğlu, “Kent Merkezinde Yoksullaşan Bir Bölge-Tomtom Mahallesi”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 7. Sayı, İstanbul, 2004, s: 97-121.

²⁹ Bu konu için bir örnek: Murat Şentürk, *Yoksulların Yaşam Stratejileri: Küçük Mustafa Paşa ve Balat Örnekleri*, Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

araştırmaların bir boyutunu oluşturan çöküntü bölgeleri hakkındaki çalışmalar sonradan “soylulaştırma” çalışmaları ile yeni bir evreye girmiştir.

Küresel Kent, İstanbul, İstanbulluluk ve “Yeni Zenginlik”

2000’li yıllara geldiğimizde, küreselleşme sosyal bilimlerin ortak gündemi haline geldi. Küreselleşmenin bir yansıması olarak ele alınan konu küresel kent ya da dünya kenti konusu idi. Dünya bu konu ile 80’lerden sonra ilgilenmeye başlamıştı ve Sassen, New York, Tokyo ve Londra’nın küresel kentler olduğunu söylüyordu.

1950’lerden beri takip ettiğimiz Türkiye’deki kent araştırmalarında merkezdeki şehir İstanbul’dur. Bu durum şaşırtıcı değildir, çünkü İstanbul’un herkesin kabul ettiği ve tarihten gelen ayrıcalıklı bir konumu vardır. Küresel kent tartışmalarında da İstanbul tartışılan bir şehir olmuştur.³⁰ Örneğin, yaşam tarzı açısından İstanbul’un diğer küresel kentlerle benzerlikleri gündeme gelmiştir. Bu çerçevede ele alınan sermayenin hareketliliği, çok uluslu şirketler, borsanın gelişmesi, modern sektörler açısından istihdamın dağılması, üretim dışı alanlar olan finans, bilişim, hukuk, reklam, kültür, turizm, sanat, eğitim ve sağlık sektörlerinin gelişmişliği gibi göstergeler çok hızlı değişmiştir.

Bu çerçevede tartışmalar, kentlilik, kent kimliği ve İstanbulluluk üzerinde yoğunlaşmıştır.³¹ Bu bağlamda, üniversiteler ve vakıfların yansıra İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin de konuyla ilgili kamusal toplantılar düzenlediğini hatırlamak gerekir.³²

Araştırmalara baktığımızda İstanbulluluk tartışmalarının çeşitli açılardan sürdürüldüğünü görüyoruz. Örneğin Ayşe Öncü, *Kültür Fragmanları* adlı derleme kitapta yayınlanan ve İstanbul’un kültürel haritasını tartıştığı makalesinde, mizah dergileri aracılığıyla ve maganda sözcüğü etrafında, İstanbul’da taşralılar tarafından kültürün oluşturulması konusunu ele

³⁰ Örneğin, Fuat Ercan, “Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler: İstanbul” *Toplum ve Bilim*, sayı: 71, İstanbul, 1996, ss: 61-95; Rana Aslanoglu, “Küreselleşme ve Dünya Kenti”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 69, İstanbul, 1996, ss: 108-127; Şerife Geniş, “Küreselleşme, Toplumsal Eşitsizlik ve Mekansal Ayrışma”, *Sivil Toplum*, sayı: 5, İstanbul, 2007, ss: 70-81.

³¹ Tarih Vakfı 1992 yılı Nisan ayından itibaren “İstanbul” dergisini yayınlamaya başlamış; sözkonusu dergi bu temaları da gündemine almış ve çok ilgi çekmiştir.

³² Korkut Tuna, “Kentsel Dönüşüm Sorunları ve İstanbul Kimliği”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi- 8. Sayı, İstanbul, 2004, s: 1-7. (Bu makale, 10-11 Ekim 2003 tarihlerinde İ.B.B. tarafından düzenlenen “Kent Kimliği ve Çok Kültürlülük” konulu 1. İstanbul Kongresi’nde sunulmuştur.)

almaktadır.³³ Yine “İstanbulular ve Ötekiler: Küresellik Çağında Orta Sınıf Olmanın Kültürel Kozmolojisi” adlı makalesinde de ‘İstanbullu Kimdir?’ sorusuna cevap arar.³⁴ Sema Erder, aynı kitapta yer alan makalesinde, eski kentlilerle yeni kentliler arasındaki ilişkileri inceler.³⁵ Çağlar Keyder ise, kentin konut ve sınıf kompozisyonundaki değişimleri tartışır.³⁶ Bu dönemdeki uygulamalı çalışmalar “zenginliğin” yansımalarını değerlendiren araştırmalardır.

Bu noktada, 80’li yıllarla başlatılan süreçle 2000’lere gelince açıkça gözlenmeye başlanan, -paylaşım ayrı bir sorun olmakla beraber- zenginlik artışından söz etmek gerekmektedir. Artık karşımıza, özellikle İstanbul’da rahatça gözlenen yeni zenginlik birikimi ve yeni zenginler çıkmaktadır. Bu zenginliğin göstergesi bir yönüyle, çeşitli şekillerde sermayeye sahip olanlar, diğer yönüyle uluslar arası standartta maaş ve yüksek tüketim imkânlarına sahip olan profesyonellerdir. Yabancı sermayenin ve çok uluslu şirketlerin Türkiye’ye girişleri, yabancı profesyonelleri olduğu kadar, yeni/kozmopolit bir çalışan kesimi de ortaya çıkartmıştır. Tüketim imkânları ve istekleri yüksek olan bu ücretli kesim, söz ettiğimiz gelişmelerden önceki işçi-memur-esnaf-tüccar’dan oluşan toplum yapısının tamamen dışında bir kesim olması açısından da çok önemlidir. Tüketim imkânı ve isteği çok yüksek olan bu toplum kesimi kent kompozisyonunda kolaylıkla takip edebileceğimiz yeni oluşumların önemli bir koşuludur. Böylece İstanbul’un yeni yüzünü yüksek standartlı gökdelenler, konutlar, alışveriş merkezleri ve sonuçta kentte gözlenebilen uluslararası standartta tüketim talebi belirlemektedir. Bu değişim kent araştırmalarından da kolaylıkla takip edilebilmektedir.

Ayfer Bartu, *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan* adı altında Mimar Sinan Üniversitesi tarafından düzenlenen sempozyumda sunduğu ve daha sonra aynı başlıklı kitapta yer alan çalışmasında, seslendiği gelir grubu nedeniyle çok ünlü

³³ Ayşe Öncü, “1990’larda Küresel Tüketim, Cinselliğin Sergilenmesi ve İstanbul’un Kültürel Haritasının Yeniden Biçimlenmesi”, *Kültür Fragmanları Türkiye’de Gündelik Hayat*, (Hazırlayanlar: Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber), çev: Zeynep Yelçe, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, ss: 183-200.

³⁴ Ayşe Öncü, “İstanbulular ve Ötekiler- Küresellik Çağında Orta Sınıf Olmanın Kültürel Kozmolojisi” *İstanbul-Küresel ve Yerel Arasında*, (Der: Çağlar Keyder), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, ss: 117-144.

³⁵ Sema Erder, “Nerelisin Hemşehrim?”, *İstanbul-Küresel ve Yerel Arasında*, (Der: Çağlar Keyder), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, ss:192-205.

³⁶ Çağlar Keyder, “Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına”, *İstanbul-Küresel ve Yerel Arasında*, (Der: Çağlar Keyder), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, ss: 171-191.

bir konut alanı olan Kemer Country üzerinde durur.³⁷ Üst-orta ve üst gelir gruplarını hedefleyen yerleşimlerden biri olan Kemer Country üzerine gözlemler yapan yazar, yeni-gelenekçi şehircilik, “Türk/Osmanlı sivil mimarisinden” ilham alması, “yaşam tarzı” “çoğulculuk”, “çeşitlilik” ve “farklılık” gibi kavramlarla pazarlanması nedeniyle dikkat çeken bu konut alanını, aslında “yaşam tarzı”nın çoğulculuktan çok uzak, dışlayıcı bir kent kimliği üzerine kurulu olduğunu ifade ederek eleştirir.

Sencer Ayata ise, “Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı” adlı makalesinde Ankara’da iki ayrı sitede gerçekleştirilen saha çalışmasından elde edilen verilere dayanarak, ekonomik büyüme ve küreselleşme sonucu genişleyen orta sınıfın kent yaşamını değerlendirmektedir.³⁸

İstanbul’da Kentsel Ayrışma adlı kitapta ise Hatice Kurtuluş, bu “yeni zenginlik” diyebileceğimiz konuyu, Bahçeşehir ve Beykoz Konakları örneklerinde incelemektedir.³⁹ Bahçeşehir, alt kentleri temsil eden bir örnek olarak tanıtılır. Epeyce geniş bir alanda, sahip olduğu kamusal hizmetler ve sosyal işlevler nedeniyle dışarıdan gelenlere karşı esneklikler taşıyan ve bu nedenle dışarıya kapalılığın çok sert olmadığı yeni bir konut alanı olduğu anlatılır. Yazar, Beykoz Konaklarını ise dışarıya radikal olarak kapalı, mülk sahiplerine güçlü bir mekânsal aidiyet kazandıran yerleşmeler başlığı altında tanımlar ve ‘sayıları az olan ve İstanbul gayrimenkul piyasasının en pahalı konutlarına sahip olan bu alanlar, yerleşimcilerine yatırımdan çok prestij sağlamaktadır’, diye açıklar.⁴⁰

Özellikle son yıllarda emlak yatırımları yeni bir mimari ile kentte yeni konut alanları açarak gelişmektedir. Kabaca, Kurtköy’den Çekmeköy’e, Göktürk’e, hatta Silivri’ye kadar yeni bir İstanbul inşa edilmektedir. Bu yeni inşa edilen İstanbul’da yukarıdaki örneklerin dışında gelişen yeni bir olgu daha vardır. Bu sitelerin ya da “rezidanslar”ın tümü yine seçkin bir hayat reklamı ile

³⁷ Ayfer Bartu, “Kentsel Ayrışma: İstanbul’daki Yeni Yerleşimler ve Kemer Country Örneği”, *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan*, (Yayına Hazırlayan: Firdevs Gümüsoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, s: 145-149. (Bartu bu çerçevede yeni araştırmalarla çalışmalarına devam etmektedir.)

³⁸ Sencer Ayata, “Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı”, *Kültür Fragmanları Türkiye’de Gündelik Hayat*, (Hazırlayanlar: Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber), çev: Zeynep Yelçe, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, ss:37-56.

³⁹ Hatice Kurtuluş, “Bir “Ütopya” Olarak Bahçeşehir” ile “İstanbul’da Kapalı Yerleşmeler: Beykoz Konakları Örneği”, *İstanbul’da Kentsel Ayrışma*, (Yayına Hazırlayan: Hatice Kurtuluş), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, ss: 77-126 ve 161-186.

⁴⁰ Bu bağlamda, farklı bir ele alışa konuyu inceleyen Murat Güvenç’in “İstanbul’u Okumak” başlıklı ve *Toplum ve Bilim* dergisinde çıkan yazılarını hatırlatmadan geçmeyelim.

pazarlanmaktadır ama arzın hacminin de gösterdiği gibi toplumun geniş kesimlerini hedeflemektedir. O halde asıl dikkat çekmesi gereken nokta, artık inşaatçılığın yaygın olarak büyük sermayenin alanı içine girmesidir.

Çöküntü ve Soylulaştırma

Kent araştırmalarını belli eksenlere oturtmaya çalıştığımız bu yazıda, art arda sıraladığımız “yoksulluk” ve “zenginlik” başlıklarının da gösterdiği gibi içinde yaşadığımız toplum gerçekten de son derece farklı dinamiklere sahiptir. Özellikle içinden geçmekte olduğumuz süreçte toplumsal hayat çeşitlilik içeren bir görünüm kazanmıştır. Kentlerde, mimaride ve hatta hızla gelişen inşaat şirketlerinde *zenginlik* takip edilebilirken benzer bir şekilde *yoksulluk* da gözlenebiliyor. Çeşitli yardım kuruluşları kamunun ve eski dayanışmaların ortadan kalkmasıyla beliren boşluğu kapatmaya çalışıyor. Yoksulluk konusunu yukarıda değerlendirmeye çalışırken üzerinde durduğumuz kent içi yoksulluk bölgeleri konusu, “çöküntü”den başka bir kentsel süreci de içinde barındırmaktadır. Kent yoksullarına barınak olan bu konut alanları gayrimenkul yatırımlarının bir başka yüzünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla “çöküntü”nün bir yüzü toplumdaki yoksulluğa, diğer yüzü ise zenginliğe bakmaktadır.

Kent içindeki düşük standartlı konut alanlarının İngiltere’de 1950’lerden beri çeşitli şekillerde dönüştürüldüğü belirtilmektedir.⁴¹ *Gentrification* teriminin ise ilk kez 1964 yılında Ruth Glass tarafından Londra’nın işçi mahallelerindeki konutları orta ve üst sınıfın satın alması, bunların yerine şık ve lüks konutlar yapmaları ve bu bölgelerin sosyal karakterini değiştirmeleri ile ilgili olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.⁴²

Başlangıçta *gentrification* sonraları ise *soylulaştırma*, *seçkinleştirme* ya da *mutenalaştırma* gibi kavramlarla adlandırılan süreç İstanbul’da önceleri Boğaziçi’nin bazı eski köylerinde ve bireysel örneklerle başladı. Bu gelişim de yine 80’li yıllara rastlamaktadır. Daha sonra şehrin eskiden sahip olduğu önemini ve cazibesini kaybeden Beyoğlu ilçesinin bazı bölgelerini etkiledi. Bu gibi eski alanlara yönelen ilgi, yatırım haline dönüşünce emlak fiyatlarının artışı da kaçınılmaz oldu. Örneğin, 1996-2004 yılları arasında, Asmalı Mescit

⁴¹ Arzu Kocabaş, *Kentsel Dönüşüm (Yenileş(tir)me: İngiltere deneyimi ve Türkiye’deki Beklentiler*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2006.

⁴² Nilgün Ergün, “Gentrification Kuramlarının İstanbul’da Uygulanabilirliği”, *İstanbul’da “Soylulaştırma” Eski Kentin Yeni Sahipleri*, (Der: David Behar-Tolga İslam), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, ss: 17-30.

Sokağında, bir binanın değerinin 100 bin dolardan 1,5 milyon dolara yükseldiği gözlenmiştir.⁴³ Giderek bu ilgi bireyselden yönetimlere doğru kayınca işin toplumsal boyutu da dikkat çekici bir hal aldı.

Soylulaştırmanın, tarihsel ve kültürel mirasın korunması çerçevesinde destek gördüğünü oysa o alanlarda yaşayan insanların konut ve yaşam sorunlarının görmezden gelindiğini belirten Besime Şen, konuyu yeni bir ayrışma biçimi olarak ele almaktadır.⁴⁴ Gentrification eksenli alan araştırmalarına baktığımızda, örneğin Kuzguncuk’ta komşuluk eksenli mahalle hayatının kaybolması üzüntü ile dile getirilirken, Asmalımecit’te eskiden tekin olmayan havanın -sanatçıların öncülüğünde mahallenin yenilenmesi ile- ortadan kalkmasına olumlu bir dönüşüm olarak bakılmaktadır. Buna karşılık Balat semtindeki çalışmada ise, mahallelide, yapılması öngörülen yatırımlar sayesinde ekonomik bir iyileşme beklentisinin olduğu, aynı zamanda korunan ve sürdürülen mahalleye aidiyet olgusunun da önemsendiği anlaşılmaktadır.⁴⁵

Değer yüklü bir kavram olan soylulaştırma, hedef bölgede/mahallede var olan toplumsal yapıyı değiştirmektedir. Ancak, yönetimler tarafından bazı bölgelerin yenilenme alanı olarak seçilmesi ve burada yaşayan nüfusun tümüyle başka bir alana aktarılması ise daha zorlayıcı bir süreçtir. Bu konuda kamuoyunun da en iyi bildiği örnek Sulukule olmuştur. Süleymaniye ve Küçükpazar’da derinlemesine mülakatlar yapan Erkilet de, “kentsel yenilenme uygulamaları kapsamında, belirli bölge ve mahallelerin tamamen boşaltılması, buralarda yaşayanların şehir dışındaki görece ucuz/ama gidenler açısından yine de pahalı sosyal konut alanlarına gönderilmesi, ekonomik, kültürel, siyasal ve mekansal bir dışlanmaya ve bunların bir araya gelmesi halinde oluşan bütünsel toplumsal dışlanma sendromunun doğmasına neden olabilir”, demektedir.⁴⁶

Sonuçta soylulaştırmanın bir yönüyle rant, bir yönüyle turistik ilgi, bir başka yönüyle ise göç içeren bir süreç olduğunu söyleyebiliriz. Bireylerin ilgisi ve girişimleriyle meydana geldiği zaman daha yumuşak bir geçişin olduğu görülmektedir. Ancak soylulaştırma, projelere bağlı bir yatırım olarak yapıldığı

⁴³ Vedia Dökmeci-Fatih Tezi, *İstanbul’da Gayrimenkul Pazarı*, İTO Yayınları, İstanbul, 2008, s: 80.

⁴⁴ Besime Şen, “Soylulaştırma: Kentsel Mekanda Yeni Bir Ayrışma Biçimi”, *İstanbul’da Kentsel Ayrışma*, (Der: Hatice Kurtuluş), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, ss: 127-159.

⁴⁵ *İstanbul’da “Soylulaştırma” Eski Kentin Yeni Sahipleri*, Der: David Behar-Tolga İslam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

⁴⁶ Alev Erkilet, ““Düzgün Aileler” “Yeni Gelenler”e Karşı: Korku Siyaseti, Tahliyeler ve Kentsel Ayrışma”, *Hece Dergisi*, sayı:150-151-152, Ankara, 2009, ss: 88-100.

zaman daha sert ve yoksulu ile zengini çatışma içinde bir araya getiren kentsel bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Cumhuriyet sonrası son altmış yıllık sürede gözlenen, öncelikle nüfus hareketlerine bağlı olarak şehirlerin önemli bir genişleme içine girmesidir. Bu genişleme planların öngördüğü şekilde gerçekleşmemiştir. Aslında özellikle İstanbul, o günlerden bu günlere dek çektiği nüfus nedeniyle hiçbir öngörü kalıbının içine sığmamıştır. Bu nedenle 2000'leri yaşadığımız bu günlerde krizlere rağmen gece-gündüz yaşayan ve zenginliği gözlemlenebilen dev bir şehir haline gelmiştir.

Kent araştırmalarını bütün olarak değerlendirmeye çalıştığımızda, gecekondular gibi uzun bir süre araştırmaların ana teması olmuş tek bir konudan bugün, yoksulluk, çöküntü, “zenginlik” ve soylulaştırma gibi farklı konu ve araştırmaların iç içe geçtiği çeşitlilik gösteren bir literatürle karşılaşırız. Uzun sayılabilecek bir zaman diliminde şehirlerdeki değişim, para kazanmak amacıyla köylerden kentlere gelerek, kendi barınma sorununu çözmeye çalışanların kent kompozisyonuna yansıttığı yapılar ve yaşam örüntüleriydi. Bu mesele, yıllarca ve etraflıca incelendi. Araştırma konularının da yansıttığı gibi, yıllarca toplumun durağan diyebileceğimiz yapısı pek değişmeden sürdü.⁴⁷ Ancak, 80'li yıllarla birlikte bu yapı değişmeye başladı.

1950'ler sonrasına baktığımız zaman, son otuz yıl, önceki dönemlerden ekonomi politikaları, siyaset ve zihniyetleriyle farklılaştığı için olumlusu ve olumsuzunu ile çeşitli bir toplumsal yapı yaratmıştır. 90'lı yıllarda gecekondular kent içinde –siyasi farklılıklar ve yeni taleplerle- yeni bir toplumsal kesim haline geldiği için gecekondular araştırmalarının niteliği de değişmiş; uzun yıllar boyunca herhangi bir gerilimden söz edilmezken, suç ve şiddet eksenlerinde yeni ele alışı gözlenmeye başlanmıştır.

Araştırmalarda gecekondular meselesinden sonra yeni yoksulluk sorununa bağlı olarak yapılan yoksulluk araştırmaları ise farklı bir evredir. Yoksulluk çalışmaları, yeni ekonomi politikaları bağlamında çeşitlenen toplumun sorunudur. Bu problem ekseninden kente tekrar bakıldığında, aslında

⁴⁷ Bu durağanlığı gençliğin İstanbul'unu tüm romantizme rağmen siyah-beyaz bir tablo gibi anlatan Orhan Pamuk'da da bulmak mümkün: *İstanbul Hatıralar ve Şehir*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

yoksulluğun da çeşitli olduğu anlaşılmıştır. Böylece, kentin gecekondu alanları dışındaki farklı alanları da inceleme nesnesi haline gelmiştir. Bu evrede hem “çöküntü bölgesi” olarak adlandırılan kent içi yoksulluk alanları, hem de yeni zenginliğin farklılaşma talebinin yansıması olan yeni konut alanları incelenmeye başlandı. Dolayısıyla bu araştırmalar, geleneksel toplum anlayışının, farklılaşmaların üstünü örtmeye çalışan zihniyetinin hızla yerini farklılıkları vurgulamaya yönelik anlayışa bıraktığının da göstergesiydi. Bir yanda kent içi yoksulları tecrit edilmişken, diğer yanda “yeni zenginlik” imkânlarıyla yükselen toplum kesimleri kendilerini kentten ayırma talebindeydi.

Araştırmalardaki son evre, Batı’daki örneklerde olduğu gibi, kent içindeki yoksul bölgelerin elden geçirilerek, kentle bütünleşmesinin sağlanması anlamına gelen soylulaştırma çalışmalarıdır. Bu gelişmeler tabii ki, söz konusu alanları en ucuz yaşama imkânı sunduğu için seçenler ve şimdi “yerinden edilenler ya da yerinden edilebilecekler” açısından trajik düzenlemelerdir. Öte taraftan ekonomik bir gösterge olarak bakıldığı zaman ise, ekonomik hareketliliğin ve zenginlik birikiminin kente yansıyan bir başka göstergesidir. İstanbul özelinde baktığımız zaman, turizmden sanata, eğlence hayatından yüksek standartlı iş merkezlerine, yenilenen semtlerden çok sayıda konut projesine ve hızla genişleyen kent sınırlarına kadar birçok unsur bu bağlamda göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak toplumsal dinamizme ve kentsel süreçlerin çeşitlenmesine bağlı ve de onun göstergesi olarak kent araştırmalarının tek boyuttan iç içe geçmiş bir çeşitliliğe doğru değiştiğini vurgulamak gerekmektedir.

